

УДК 343.985

А.С. Кудінов

**ОБСТАНОВКА ЗЛОЧИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
КРАДІЖОК НАФТИ ТА НАФТОПРОДУКТІВ
ІЗ МАГІСТРАЛЬНИХ ТРУБОПРОВОДІВ:
ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА**

Стаття присвячена розгляду обстановки крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів. На підставі аналізу криміналістичної літератури та матеріалів слідчої практики визначено поняття цієї криміналістичної категорії та запропоновано її елементний склад. Змістовно визначено об'єм кожного з елементів запропонованої структури.

Ключові слова: *крадіжка, нафта, нафтопродукти, магістральний трубопровід, обстановка злочину.*

Статья посвящена рассмотрению обстановки краж нефти и нефтепродуктов из магистральных трубопроводов. На основании анализа криминалистической литературы и материалов следственной практики определено понятие данной криминалистической категории и предложен ее элементный состав. Содержательно определен объем каждого из элементов предложенной структуры.

Ключевые слова: *кража, нефть, нефтепродукты, магистральный трубопровод, обстановка преступления.*

The article is devoted to consideration of crime situation of thefts of oil and oil product from main pipelines. On the basis of analysis of criminological literature and materials of investigation practice the concept of this criminological category is certain and its element composition is offered. A volume is richly in content certain each of elements of the offered structure.

Key words: *theft, oil, oil product, main pipeline, crime situation.*

Підготовка, вчинення та приховування будь-якого різновиду злочинів здійснюється в конкретних умовах місця, часу, прояву природнокліматичних факторів, виробничої діяльності та ін., тобто в певній обстановці. Зазначені фактори складаючись за чи поза волю злочинця по різному впливають на механізм реалізації злочинного умислу, ускладнюючи чи навпаки сприяючи вчиненню злочинних дій. Саме тому їх дослідження, в рамках формування типових криміналістичних характеристик злочинів, становить чималий науковий та практичний інтерес, оскільки дозволяє простежити їх вплив на вибір особою способу підготовки, вчинення й приховування злочину, знарядь і засобів, які він буде використовувати, та на підставі цих

відомостей виявити певні закономірності й розробити адекватні заходи реагування.

Аналіз слідчої практики розслідування крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів (ст. 185 КК України) свідчить про нівелювання практичними працівниками пошуково-пізнавального значення відомостей про обстановку злочину та можливостей їх використання в розкритті та розслідуванні злочинів, що здебільшого пов'язано з невірним розумінням її сутності та структури. Як наслідок, питома вага кримінальних справ зазначеної категорії зупиняється провадженням, що не сприяє вирішенню завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України) та негативно позначається на авторитеті правоохоронних органів, їх спроможності протистояти проявам злочинності. Ускладнює вирішення цих завдань і відсутність адаптованих до сучасних потреб слідчої практики дієвих методичних рекомендацій та фрагментарне висвітлення окреслених відомостей в існуючих¹. Саме тому комплексне дослідження поняття та структури обстановки цих суспільно небезпечних діянь є важливою в практичному та теоретичному аспекті проблемою, вирішення якої практика боротьби зі злочинністю ставить перед криміналістичною наукою.

Розгляд питань, пов'язаних з дослідженням обстановки крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів доцільно розпочати зі з'ясування поняття та змісту обстановки злочину як криміналістичної категорії. Теоретичним підґрунтям вирішення поставленого завдання стали праці Т. С. Анненкової, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, І. М. Букаєвої, В. К. Гавло, В. Ф. Єрмоловича, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. І. Кулікова, В. В. Тіщенко, В. О. Образцова, М. П. Яблокова та інших вчених-криміналістів. Зважаючи на значний внесок даних авторів у розробку концептуально важливих елементів методологічного інструментарію до пізнання обстановки злочину, відзначимо, що ними висловлені дещо суперечливі погляди відносно її розуміння та структури, що зумовлює необхідність викладення авторської позиції за цим питанням.

Так, проведений аналіз криміналістичної літератури свідчить, що сьогодні до визначення поняття обстановки злочину запропоно-

¹ Див. наприклад: Стринатко Ю.Д. Щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з розкраданням нафтогазопродуктів, викрадення нафти та газового конденсату шляхом "урізки": методичні рекомендації / Ю.Д. Стринатко, О.В. Денисенко, Ю.О. Левченко / ГСУ МВС України, Київський національний університет внутрішніх справ. - Київ, 2006. - 44 с.

вано значну кількість точок зору вчених-криміналістів, які розрізняються, в основному, за об'ємом, який вкладається в дане поняття, та не завжди містять чітке розуміння її сутності. Втім, в існуючих поглядах умовно можна виділити два підходи. Перший, так званий "вузький", полягає в її розумінні як "матеріальної (речової) обстановки місця злочину"¹, "обстановки безпосереднього скоєння злочину"², а інколи й зовсім обмежується до характеристики лише особливостей місця та часу вчинення злочинів³ тощо. Інший, "широкий", полягає в розширенні її змісту за рахунок включення "територіальних, демографічних та інших особливостей регіону, де вчинено злочин"⁴, "учасників злочинної події (окрім самого злочинця, свідків-очевидців, пособників, які безпосередньо не посягали на відповідний об'єкт злочину та ін.)"⁵ тощо. Не віддаючи перевагу жодному з зазначених під-

¹ Див.: Толпекин К.А. Криминалистическая характеристика изнасилований / К.А. Толпекин // Повышение эффективности деятельности органов прокуратуры, суда и юстиции в свете Конституции СССР. - М., 1980. - С. 152; Федоров Ю.Д. О закономерностях возникновения и исчезновения следов преступления / Ю.Д. Федоров // Труды Ташкентской ВШ МВД СССР. - Ташкент: Ташкентская ВШ МВД СССР, 1980. - Вып. 7. - С. 106; Мусейбов А.Г. Место и обстановка совершения преступления в структуре криминалистической методики / А.Г. Мусейбов // Расследование преступлений: Вопросы теории и практики. - Воронеж, 1997. - Вып. 7. - С. 94.

² Див.: Анненкова Т.С. Обстановка совершения преступления и криминалистические методы ее исследования: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / Татьяна Сергеевна Анненкова. - Саратов, 2007. - С. 7.; Якупов А.Ш. Объективная сторона преступления // Уголовное право УССР. Общая часть / Под ред. В.В. Сташиса, А.Ш. Якупова. - К.: Вища шк., 1984. - С. 96.

³ Див.: Анненков С.И. Криминалистические средства и методы борьбы с хищениями государственного и общественного имущества, совершенными путем мошенничества автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / С.И. Анненков. - Саратов, 1981. - С. 6; Соколов А.Б. Расследование краж имущества граждан, совершаемых группами несовершеннолетних: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / Андрей Борисович Соколов. - Омск, 2011. - С. 12.

⁴ Образцов В.А. О криминалистической классификации преступлений / В.А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. - М.: Юридическая литература, 1980. - Вып. 33. - С. 94.

⁵ Див.: Куликов В.И. Криминалистическое понятие обстановки совершения преступлений / В.И. Куликов // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. - № 5. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. - С. 80.

ходів до тлумачення обстановки злочину, зауважимо, що вони не в повній мірі відповідають потребам наукового аналізу злочинів та слідчої практики, оскільки надмірно широке тлумачення сутності окресленої криміналістичної категорії може розсіяти увагу слідчого, завести сконцентруватися на головному, що неодмінно позначиться на якості проведеного розслідування. З іншого боку, надмірно вузьке бачення її сутності не надасть чіткого уявлення про обстановку злочину в повному обсязі, може призвести до втрати важливої криміналістично значущої інформації по справі.

На нашу думку, при розробці поняття обстановки злочину та визначення її складових елементів слід виходити з того, що до її змісту входять обставини та умови підготовки, безпосереднього вчинення злочину, а також його приховування. В даному контексті цілком слушною є думка В.К. Гавла, який в цілях поглибленого вивчення криміналістичної характеристики окремих видів злочинів пропонує: по-перше, вживати інтегральне поняття "обстановка злочину" для позначення в цілому системи умов і обставин, що локалізуються в просторі та часі, матеріальній обстановці місця події, об'єкті посягання, суб'єкті злочину та інших компонентів, пов'язаних із підготовкою, вчиненням та приховуванням злочину; по-друге, стосовно до розвитку етапів злочинної діяльності суб'єкту в навколишньому середовищі застосовувати диференційоване поняття обстановки злочину, розчленувавши її на три самостійні і в той же час взаємопов'язані структурні ланки: "обстановка, що передує вчиненню злочину", "обстановка вчинення злочину", "обстановка, що склалася після вчинення злочину"¹. Вважаємо за необхідне підтримати погляди вченого, оскільки така диференціація надасть можливість більш глибокого та різнобічного пізнання обстановки злочину в цілому та її структурних ланок як по частинам, так і у взаємозв'язку між собою.

На підставі викладеного, під *обстановкою злочину* ми пропонуємо розуміти *систему взаємодіючих між собою до, в момент і після вчинення злочину умов, обставин та факторів, які впливають на вибір злочинцем способів підготовки, вчинення та приховування злочину, знання якої сприяє вибору оптимальних шляхів та методів розслідування*. Вважаємо, це визначення прийнятним до розуміння обстановки крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних тру-

¹ Див.: Гавло В.К. Обстановка преступлений как структурный компонент криминалистической характеристики преступлений / В.К. Гавло // Усовершенствование расследования преступлений. - Иркутск. 1980. - С. 51.

бопроводів. До запропонованого визначення ми свідомо не включаємо елементи системи обстановки злочину, оскільки вважаємо, що надати вичерпний їх перелік можливо лише в необхідних для розслідування конкретної кримінальної справи межах. А тому, включення до визначення всіх можливих структурних компонентів обстановки (які на теперішній час розроблені вченими-криміналістами), в умовах стрімкої трансформації злочинності в новітні форми неможливо та нічого окрім необґрунтованого розширення такого визначення не дасть.

Однак, обстановка злочину як системне утворення не може вважатися достеменно дослідженою без вирішення питань стосовно кількості та змісту її складових елементів. Сьогодні в криміналістичній науці ще триває достатньо жвава дискусія, присвячена визначенню змісту даного елемента криміналістичної характеристики. Аналіз визначених в криміналістичній літературі структурних ланок окресленої категорії¹, з урахуванням їх впливу на спосіб і механізм злочину та ефективність їх використання в розкритті й розслідуванні, дозволяє запропонувати таку оптимальну *структуру обстановки крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів*:

- 1) виробничі фактори;
- 2) просторово-часові фактори;
- 3) природнокліматичні фактори;
- 4) особливості впливу поведінки непрямих учасників події на процес підготовки, вчинення та приховування злочину.

Розглянемо їх зміст докладніше.

Виробничі фактори обстановки включають відомості про те середовище, яке утворюється в результаті діяльності з транспортування нафти та нафтопродуктів магістральним трубопровідним транспортом. За функціональною ознакою вони розділяються на: виробничі

¹ Див. наприклад: Берназ В.Д. К вопросу о понятии обстановки совершения краж социалистического имущества на морском транспорте / В.Д. Берназ // Криминалистика и судебная экспертиза. - 1985. - Вып. 3. - С. 45; Тищенко В.В. Теоретичні та практичні основи методики розслідування злочинів: монографія / В.В. Тищенко. - С. 69-70; Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф. Ермолович. - Мн.: Амаффея, 2001. - С. 180-181; Криминалистика: учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрист, 2005. - С. 69; Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности: монография / В.П. Корж. - Харьков: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. - С. 166-169. та ін.

та охоронні елементи. До числа *виробничо-функціональних* відносяться відомості стосовно особливостей здійснення діяльності з транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними трубопроводами: визначення поняття й технологічних елементів магістрального трубопроводу, найбільш уразливих для злочинних посягань його ланок, режиму його функціонування, тобто типу та графіку перекачування (часу початку й тривалості транспортування) нафти або нафтопродукту, а також режиму його технічного обслуговування нафтотранспортним підприємством (проведення періодичного огляду, планових робіт тощо). До числа *охоронно-функціональних* відносяться відомості, пов'язані з системом та режимом охорони магістральних трубопроводів від протиправних посягань, особливості провадження такої діяльності (типу охорони, графіку, порядку реагування охорони на протиправні посягання тощо), особливості функціонування технологічних засобів його захисту (запірних пристроїв, засобів автоматики тощо). Дослідження виробничих факторів обстановки крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів сприятиме виявленню недоліків зазначеної діяльності, надасть слідчому допомогу в розумінні, яким чином злочинці пристосовуються та використовують прогалини в них для успішного вчинення злочинів, сприятиме цілеспрямованості проведення пошукових дій при розслідуванні.

Просторово-часові фактори. Розгляд категорій місця та часу підготовки, вчинення та приховування злочину в системі його обстановки має першочергове значення для успішного розслідування будь-якої категорії злочинів, на що справедливо наголошується більшістю вчених-криміналістів. Саме тому, відомості про місця крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів не обмежуються лише місцем безпосереднього їх вчинення, а й включають дані про місця: підготовки до вчинення злочину, придбання та зберігання знярядь і засобів вчинення злочину, виготовлення та встановлення спеціального пристрою для несанкціонованого відбору нафти та нафтопродуктів ("врізання"), прокладення відводу від магістрального трубопроводу, мешкання осіб, що вчиняють вказаний різновид злочинів, зберігання викраденого до моменту його реалізації та місця реалізації предмету злочинного посягання тощо. Часова характеристика зазначених злочинів також є доволі обширною та включає відомості про час, що витрачається на підготовку до вчинення злочину (на закупівлю необхідного обладнання; на спостереження за місцем ймовірного вчинення крадіжки), пору року, місяць,

день тижня, час доби та тривалість виготовлення "врізання", прокладення відводу від трубопроводу; час безпосереднього вчинення злочину та тривалість перебування злочинця на місці події; тривалість завантаження викраденою сировиною цистерн спеціалізованого автотранспорту; час вчинення наступних епізодів та тривалість злочинної діяльності та ін.

Природнокліматичні фактори. Необхідність дослідження зазначених факторів (погодні умови, температура повітря, наявність опадів тощо) в обстановці крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів викликана специфікою способів їх підготовки та вчинення, а також використовуваними для цього засобами (спеціального автотранспорту, електрогазозварювального обладнання та ін.). Окрім того, зазначені фактори впливають на механізм слідоутворення, тому відомості про них мають бути включені до структури обстановки зазначеного різновиду корисливих посягань.

Особливості впливу поведінки непрямих учасників злочину на процес підготовки, вчинення та приховування злочину. На думку М.П. Яблокова "поведінка деяких свідків-очевидців складає суттєвий елемент обстановки злочину ... здатний істотно вплинути на спосіб та механізм його вчинення"¹. Саме тому відомості про присутність на момент підготовки, вчинення та приховування злочину осіб (свідків-очевидців), та відомості про їхню поведінку також можуть розглядатися як елементи обстановки злочину². Зокрема, до числа таких факторів в обстановці крадіжок нафти та нафтопродуктів слід віднести поведінку осіб, які займаються проведенням сільськогосподарських робіт біля обраних для вчинення крадіжок нафти та нафтопродуктів ділянок магістрального трубопроводу, осіб, котрі випадково опинилися біля місця вчинення злочину (наприклад, мисливці), осіб, які надавали злочинцям помешкання для зберігання автотранспорту, проживання та ін.

Нажаль, обмежений обсяг статті не дозволяє розкрити всього комплексу умов, обставин та факторів, які в сукупності складаючи певну обстановку, впливають на вибір злочинцями способу підготовки, вчинення та приховування злочину, використання знарядь і за-

¹ Яблоков Н.П. Криминалистическое понятие и структура обстановки совершения преступления / Н.П. Яблоков // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право. - 1986. - № 3. - С. 51.

² Тищенко В.В. Теоретичні та практичні основи методики розслідування злочинів: монографія / В.В. Тищенко. - О.: Фенікс, 2007. - С. 69.

собів. Втім, навіть з наведеного вбачається їх суттєва роль у розумінні та належній всебічній оцінці відповідного протиправного діяння та необхідність їх врахування в складі типових криміналістичних характеристик злочинів. Вважаємо, що розуміння за наведеним визначенням і дослідження у відповідності до запропонованої структури обстановки крадіжок нафти та нафтопродуктів із магістральних трубопроводів сприятимуть підвищенню рівня їх наукового пізнання та оптимізації процесу розслідування, зокрема: у висуненні версій та систематизації засобів їх перевірки, обранні оптимальних тактичних прийомів тощо.